

Róbert Karul: O bytí bez subjektu

Sproblematizovanie Levinasovho myslenia čistého bytia

Pusté Úľany, Schola Philosophica 2012. 172 s.

Kniha R. Karula *O bytí bez subjektu. Sproblematizovanie Levinasovho myslenia čistého bytia* predstavuje polemiku s jedným zo základných presvedčení, ktoré si bežný čitateľ zväčša neproblematicky uchováva po lektúre Levinasových diel. To, čo Levinasa zaujíma od raných spisov (*De l'évasion; De l'existence à l'existant; Le Temps et l'Autre*) až po tie posledné (*Autrement qu'être ou Au-delà de l'essence; De Dieu qui vient à l'idée; Dieu, la mort et le temps*), je vzťah medzi bytím a iným (než bytím). Bytie má u Levinasa mnoho rôznych podôb a R. Karul ich postupne vymenúva: je to „čisté bytie“ (s. 13, 27, 64, 105 – všetky stránkové údaje v zátvorkách sa vzťahujú k recenzovanej publikácii), „bytie bez súcna“ (s. 8, 11, 158), „bytie vôbec“ (s. 55, 82, 87, 131). Východiskovým bodom práce je však to, že u Levinasa vykazuje toto bytie, resp. práve takto „prezentované“ bytie, spravidla negatívne konotácie: čisté bytie je hrôzou. t.j. elementárnym „zlomom“ (s. 29, 51). Levinasov kľúčový pojem pre popis čistého bytia „v jeho slovesnosti, ktoré je vymedzené v protiklade k bytiu ako súcnu“ (s. 11-12), je *il y a*. Českí prekladatelia zvolili pre toto slovné spojenie niekoľko ekvivalentov: v knihe *Existence a ten, kdo existuje* používa Petr Daniš „ono je“,¹ Zdeněk Hrbata knihe *Čas a Jiné* zase „(ono) je“,² Jan Sokol sa v *Totalitě a nekonečnu* uchyluje k „ono jest“.³ R. Karul sa prekladom *il y a* ako *jest* vydáva vlastnou cestou. Ak ide pri *il y a* o vyjadrenie bytia v jeho slovesnosti, „teda o bytie, ktoré ešte netuší možnosti súcna“ (s. 9), javí sa ako najadekvátnejší preklad zamlčanie podmetu, teda jednoducho „je“. Lenže takéto vyjadrenie neosobného a impersonálneho bytia by v texte pôsobilo dosť rušivo, a tak si autor – podobne ako pred ním Levinas – pomáha spodstatneným slovesom, teda *jest* (od fr. *l'il y a*).

V podstate možno naznačiť dve základné cesty, ktorými Levinas dospieva k *jest*. Prvou z nich je cesta negácie všetkého súcna: „Predstavme si, že sa všetko, bytie a osoby, vracajú k ničote. Stretieme sa s čistou ničotou? Po tejto imaginárnej deštrukcii všetkých vecí, nezostáva niččo; zostáva skutočnosť (, že) *jest*.“⁴ Rezultátom tejto imaginárnej negácie nie je bytie v zmysle nejakej udalosti, no nie je ňou ani ničota v heideggerovskom ponímaní. Pre túto situáciu, ktorá je podľa Levinasa absolútnym zrušením odstupu, vylúčením jasnosti kontúr a zároveň rozpustením subjektu v šumení prázdnoty bytia, možno použiť metaforu noci. V noci sa podľa Levinasa rozpúšťa naša pripútanosť k veciam, ku kvalitám súcna, „už tu nie je to

1 Lévinas, E., *Existence a ten, kdo existuje*. Prel. P. Daniš. Praha, Oikúmené 1997.

2 Lévinas, E., *Čas a jiné. Le temps et l'autre*. Prel. Z. Hrbata. Praha, Dauphin 1997.

3 Lévinas, E., *Totalita a nekonečno*. Prel. M. Petříček jr. a J. Sokol. Praha, Oikúmené 1997.

4 Lévinas, E., *Čas a jiné. Le temps et l'autre*, c.d., s. 40.

ani ono“¹. Bytie tu zostáva ako „silové pole“, ako vlastneniu a pochopeniu sa vzpie-
rajúce ťaživé okolie, ako bezprostredné „hemženie bodov“ nekonečna.

Druhou cestou dospievania k *jest* je analýza skúsenosti nespavosti. Analyzu-
júc fenomén nespavosti Levinas zdôrazňuje jedinečný moment zakúšania akéhosi
„nič“ noci, ktoré ale nie je „ničím“ čistej ničoty. Keď sa nemôžeme dočkať spánku,
„bdieme, hoci nemáme nad čím“². V noci zaniká všetko a všetko je pod vládou noci,
zanikajú obrysy vecí, zanikajú veci samé, zaniká ja. Ale v zanikaní všetkého sa ne-
ohlasuje ničota, odpútanie sa od predmetnosti vedie k istej ťaživej existenciálnej
naladenosti; k vedomiu že je tu prítomnosť: „holý fakt prítomnosti ťaží: sme späť
s bytím, nútení byť“³. Akoby sme v nespavosti zakúšali časový modus bytia večnos-
ti v dialektike návratu prítomnosti v neprítomnosti. Ono neprítomné – zmiznutie
všetkej predmetnosti – je vo subjektívnom vedomí echom prítomnosti rozliehajú-
cim sa celou šírkou univerza. Absurdnosť nutnosti byť, nemožnosť vyviazať sa zo
spätosti s bytím. Ba čo viac, ničota ako hranica vyprázdneného priestoru a času
sa postupne zaplavuje hrôzou z tohto neosobného bdenia. Až tak ďaleko siaha
rozdiel medzi pozornosťou, ktorá sa zameriava na predmety, a bdením, ktoré je
celkom bez predmetov. Noc nie je skúsenosťou ničoty, pretože bdenie nespavosti
nemá svojho nositeľa, nemá svoj subjekt, a je popretím predmetnosti; dochádza
tu k návratu prítomnosti zaplavením predošlej prázdnoty noci, ktorú zanechala
„neprítomnosť súcna“. Levinasove fenomenologické rozboru nám takto približu-
jú nespavosť ako určitý existenciálny stav, v ktorom sa nemožno vyslobodiť spod
nadvlády *jest*; ide teda o vykázanie negatívnosti bytia, o bytie ako určité násilie
a ako elementárne zlo: „Bytie je zlom nie preto, lebo je konečné, ale preto, lebo je
bez hraníc.“⁴ R. Karul Levinasovu tézu exponuje ešte viac: „Hrôza z bytia a v bytí je
zároveň hrôzou z nemožnosti smrti. Nezmysel *jest* potvrdzuje svoju prevahu aj nad
smrťou“ (s. 13).

Kniha začína byť zaujímavá po týchto úvodných konštatáciách, predstavuje čosi
ako diagonálu, priečny rez celistvým obrazom Levinasovho *jest*. Jej hlavný cieľ spo-
číva v potvrdení tézy, podľa ktorej Levinas svojím vymedzením nedosiahol samo
jest, *jest* ako čisté bytie, ale zastavil sa na úrovni, ktorá mu predchádza. „Čisté bytie
by totiž nemalo byť nič iné než práve ono samo, nemal by sa v ňom nachádzať pr-
vok ani z jednej odlišnej oblasti bytia“ (s. 49). Pre vysvetlenie: spomenutý kontami-
nát či „prvok“ zastupuje kategória zla či hrôzy bytia – a tá je podľa Karula prítomná
v jednotlivých (svetských) fenoménoch pôžitku, nudy, vedenia, bývania, lásky, či
dokonca vo vzťahu „tvárou v tvár“. Kniha teda podrobne mapuje prítomnosť *jest*
v uvedených fenoménoch a postupuje dvoma spôsobmi: prvý postup – skúmanie

1 Lévinas, E., *Existence a ten, kdo existuje*, c.d., s. 48.

2 Tamtéž, s. 55.

3 Tamtéž.

4 Lévinas, E., *Čas a jiné. Le temps et l'autre*, c.d., s. 48.

zvyškov sveta v *jest* – má ambíciu dokázať, že pravé *jest* Levinas nikdy nedosiahol, druhým postupom – skúmaním zvyškov *jest* vo svete – Karul dokresľuje myšlienku, že *jest* je vlastne všadeprítomné, a to aj v oblastiach, ktoré Levinas sám považuje za oblasti úniku z neho. Pre čitateľa odkázaného na preklady Levinasa do češtiny je to veľmi pravdepodobne šokujúce vyhlásenie. Veď primárnym zmyslom situácie „tvárou v tvár“ a „vzťahovania k Bohu“ by malo byť práve vyviazanie sa spod nadvlády všeobecného a anonymného bytia!

Pozrime sa teda na to, ako a kde všade je levinasovské *jest* vlastne prítomné. V ranom období Levinas vymedzuje *jest* predovšetkým ako hrôzu a hrozbu, ale nie je to hrôza v zmysle strachu o vlastné bytie, ale v zmysle nezrušiteľnej požiadavky existovať – a toto „som, existujem“, je podľa Karula „hrôzou, s ktorou sa nedá žiť“ (s. 86). Text ukazuje, že ani slasti (domov, ženskosť, umenie) a strasti (práca a únava, lenivosť) každodenného života neunikajú pôsobeniu *jest*. Toto negatívnou prestúpené *jest* ako hrôza z nekončiacej existencie sa potom v období písania *Totality a nekonečna* premieňa na strach zo smrti (sám Levinas už v úvode knihy potvrdzuje vojnu ako ontologický stav ľudstva) – a toto „odvrátenie sa od prvého *jest* je dokonané vtedy, keď Levinas do čistého bytia *jest* uvedie druhého a boha. *Jest* zakúšame ako idúce od niekoho a pochádzajúce od niekoho a pre niekoho. Levinas prisudzuje pôvod smrti druhému a bohu“ (s. 90). Neskorý Levinas takisto potvrdzuje, že druhý človek, rovnako ako Boh z nezmyselnosti *jest* nijako nevykúpajú, ale že sa na ňom naopak spolupodieľajú. Pozorný čitateľ Levinasovej knihy *Autrement qu'être ou Au-delà de l'essence* nemôže nebyť zaskočený, keď sa na konci diela dozvie, že *jest* je modalitou vzťahu k druhému človeku: „*jest* – ako modalita jedného-za-druhého a ako to, čo treba zniesť (*en tant que supportée*) – značí. Jej objektívna naliehavosť pozbavená významu, ktorá sa nanovo vracia po každej negácii, gniaviaca sťa osud, ktorý ma odkazuje na podriadenie sa všetkému inému, voči ktorému som poddaný, je prebytkom ne-zmyslu nad zmyslom. (...) *Jest* je celou ťarchou inakosti znášanej subjektivitou, ktorá túto inakosť nezakladá. Nie je pravda, že *jest* je výsledkom ‚subjektívneho dojmu‘. Jedine v tomto prekročení zmyslu ne-zmyslom povstáva citlivosť – Seba – ako taká, vo svojej bezodnej pasivite, ako čistá citlivosť, ako ne-zaujatosť alebo rozvracanie bytnosti.“¹

Čo môže znamenať táto podivná ambivalencia?, pýta sa M. Vanni vo svojom článku *Prerušený dych*. Ak treba v *jest* rozpoznať objektívnu ťarchu ne-zmyselnosti bytia, resp. samotnú podstatu jeho neutrálnosti a anonymnosti, ako potom možno uviesť do súladu túto „ontologickú modalitu“ zodpovednosti za druhého človeka s tým, čo konštituuje samotnú možnosť uvoľniť vzťah k druhému ako inému smerom k „inak ako byť“, resp. posunúť ho „za hranice bytnosti, bytovania“?² Karulo-

1 Lévinas, E., *Autrement qu'être ou Au-delà de l'essence*. Paris, Kluwer Academic 1990, s. 255.

2 Vanni, M., *Le souffle coupé – Répondre d'autrui sous la menace de l'il y a*. *Les études philosophiques*, 31, 2006, s. 367.

va kniha sa podstatným spôsobom dotýka prístupu interpretácií, pre ktorých je stála prítomnosť nezmyslu v etickom vzťahu neuralgickým bodom, teda „niečím, čo vyrušuje“ (s. 29). Avšak Vanni tento paradox prítomnosti jest v etickom vzťahu tonizuje až na úplný chaos, v ktorom už nie je možné rozoznať nič iné než prerušovanie zmyslu, ktoré dosahuje tým, že zruší akýsi zvyšok zmyslu, ktorý sa u Levinasa udržiaval okolo výrazu etika (s. 24). Karulov prístup sa v tomto bode prekrýva viac s tými interpretátormi, ktorí v jest nevidia len negatívno (napr. G. Bataille v texte *De l'existentialisme au primat de l'economie* a L. Chrétien v knihe *De la fatigue*); paradoxu jest ako modality bytia pre druhého človeka by sa mohol podľa neho Levinas celkom dobre vyhnúť, keby násilne nestotožňoval, nemiešal súčasti „pozitívne“, resp. superlatívne pochopeného bytia (t. j. skutočne „čistého bytia“, bytia ako takého) so súčasťami, ktoré možno pripísať len a len bytiu súcna (t. j. vymedzenie jest ako hrôzy, ťarchy, negatívna, ne-zmyslu). Levinasove vymedzenie jest preto Karul nazýva „zlým jest“ a hovorí: „Slovo zlé treba chápať v tomto spojení súčasne v dvoch významoch. Levinasovo jest je zlým jest, pretože je spojené s hrôzou, s negatívnom a nezmyslom, a je zlým jest, pretože je zle vytvoreným pojmom, heterogénnym pojmom. Dobré jest, čiže naše jest (takisto iné, pravé atď.) je „dobré“, pretože ho spájame s ne-negatívnom a zdá sa nám zároveň pojmovo aj skúsenostne homogénnejšie. K týmto azda až príliš jednoduchým a príliš jednoznačným pojmovým rozlíšeniam sa uchylujeme pre zachovanie prehľadnosti“ (s. 29).

Je zrejmé, že Karulova polemika s Levinasovým „zlým jest“ v oboch významoch je kľúčom k odomknutiu toho, ako čítať samotnú knihu, a zároveň toho, k čomu chce vlastným rozumom autor (alebo „okom fenomenológa“) sám dospieť. R. Karul sa v intenciách Bataillovho návrhu z textu *De l'existentialisme au primat de l'economie* pokúša kráčať ďalej než Levinas a skutočne nájsť niečo ako „pravé“, „čisté bytie“, to jest bytie, ktoré nemožno v žiadnom prípade spájať iba s hrôzou a negatívnom. Veď okrem hrôzy predsa v bytí s druhými a/ako inými nachádzame aj bytostné uspokojenie, radosť a možno extázu.

Ako ťažiskové preto treba vnímať kapitoly, ktoré autor venuje hľadaniu útočísk pre toto „nezáporné jest“. Jedno z útočísk vytvára vďaka novej – a inej než levinasovskej – hypostáze cez prvopredmet „niečo“, v ktorom sa subjektivita pôvodne a neproblematicky uchopuje ako „ja“ patriace k „sebe“. To znamená, že (starosť o) seba v práci, námahe a úsilí už nedeterminuje hrozba smrti – a z nej plynúca nezmyslenosť existencie, ale naopak táto (starosť o) odhaľuje „ja“ v jeho bytostnej obnaženosti a príľnavosti k „čistému“ bytiu. Levinasovu kategóriu túžby, túžobnosti a nasýtenosti teda Karulove „niečo“ poctivo preveruje aj z jeho z opačnej stránky, t. j. z „hľadiska“ alebo v „podobe“ bez-túžbovosti. Inak povedané, subjektivita predstavuje možnosť pôvodného Jedného bez mnohého, teda bez nutnosti odstupu; subjektivita – to nie je diferenciacia, ale „môj biznis“ očistený od iných a svetských prímiesí, subjektivita – to je afirmácia čistého, po nikom a ničom netúžiaceho sum, subjektivita – to je „tvor“ (s. 78-83).

Ďalšie z útočísk predstavuje „vľúdnosť“ v zmysle prvého dávania, odosobneného od potreby miesta a domu, je to teda paradoxné útočisko ne-miesta, a to najmä vo vzťahu k ženskosti. Vľúdnosť, to je podľa Karula postoj, ktorý dáva prijatie daru a dáva ho *radostne* najavo (pre vysvetlenie treba uviesť nasledovné: u Levinasa sme svedkami vždy tej istej násilnej optiky dávania: dôvodom dávania – širšie: prevzatia zodpovednosti – je istá bezbrannosť a opustenosť tváre druhého človeka; tento druhý sa na mňa obracia ako na toho posledného zo živých, prevzatie zodpovednosti preto plynie z pritakania tej najkrajnejšej a najneradostnejšej zo všetkých ostatných možností). Hodno uviesť jednu z najkrajších, a z fenomenologického hľadiska aj najhlbších, pasáží knihy: „S dávaním sa teda človek stretáva prvý raz ako prijímateľ, ale ako taký prijímateľ, ktorý nevie, čo by si počal s prijatým, pretože nevie, na čo je to, čo je ponúknuté, keďže je dočasne mimo slasti. To, čomu sa nemôže neprizerat', nie je núdnosť a opustenosť, ale krása a/alebo dobrotá jemnej a mäkkej ženy. A táto jemnosť a mäkkosť ho naplňuje tak, že dáva prijatie prijatiu“ (s. 106). V podobnom duchu radostného „oslobodenia vo dvojici“ Karul prevetráva aj ďalšie levinasovské holotypy „nehy“ a „láskania“ (s. 104-109).

Karulova kniha je teda nezvyčajne odvážnou a priamo vedenou polemikou s Levinasovými východiskovými tézami. V protiklade k Levinasovi sa v nej autor pokúša pripísať čistému bytiu „dobrú“, resp. nie-negatívnu tonalitu, ktorá sa mu javí ako trefnejšia vzhľadom k „stavu“, v akom by sa podľa neho malo nachádzať. Obhajuje pritom tézu, podľa ktorej fakt pripísania bytiu inej než negatívnej tonality otvára priechod k „filozofii jednoty“ (s. „bytím“ a „iným“) alebo priamo ku komúnii (s druhým človekom); priechod, ktorým je nemožný prechod s pochodňou Levinasovej filozofie separácie.

Pavol Sucharek